

פשר מדיני למגילת אסתר / ד"ר ישראל אלדד

פשר מדיני למגילת אסתר

ד"ר ישראל אלדד

מחניים, גיליון ס"ז, תשכ"ב

תמצית: המאמר דן ברקע של מלחמת פרס-יוון, ומקומם של היהודים במלחמה זו, כתשתית המדינית שעליה בנויה מגילת אסתר.

מגילת אסתר, שתוכנה נס פורים, אם כי למעשה לא מתרחש בה שום דבר ניסי שהוא מחוץ לגדר הטבע, והכל בו מגדר הטבע, מגילה זו היתה לאחת המשובבות ביותר על לב העם למרות המערערים הרבים שקמו עליה.

ערערו עליה מהצד הדתי כבר קדמונים, שהרי קדושתה - בלשון ההלכה של טימוא הידיים - היא עניין של מחלוקת חז"ל. יתר על כן: עוד אמוראים (מגילה ז, א) שמים בפי אסתר עצמה וויכוח עם חכמי הדור בתובעה ש"יכתבוה לדורות", משמע שעוד האמוראים מפוקפקים היו בכך, או שלפחות הושמעו קולות נגד המגילה והוצרכו להצדיק את כתיבתה לדורות. גם אי הזכרת שם אלוקים היתה לבעיה במגילה זו שלא כבשיר השירים, ששם - מכל מקום ע"פ הפשט - אין ענייני אומה, וכאן בגורל היהודים מדובר ויש צום ותפילה. ואם מדרשים מאוחרים שמים בפי אסתר תפילות והתנצלויות, הרי שהיה כאן ספק גם מסביב לעניין החיצוני הזה של אי הזכרת השם, תמיהה לגבי כל אותו עניין של נישואין משונים אלה של בת ישראל למלך נכרי. והוצרכו חכמים להבטיח עצמם ואחרים שלא נטמאה חלילה בפת שאינה כשרה וביין נסך בכל המשתאות הללו.

בתקופות מאוחרות יותר, הסמוכות לנו ואף עוד בימינו, למרות ימי הנאציזם, לא נחה דעתם של יהודים ליבראלים מהמגילה. הללו העומדים כלפי עולם הגויים עמדה של התנצלות, ודווקא כלפי עולם הגויים העוינים, ראו עצמם מחויבים ללמד סניגוריה על יהודי שושן שהרגו במשנאיהם שבעים וחמשה אלף. כיצד זה יהודים הורגים ונוקמים? הרי זו לאומנות ר"ל!

מכאן שמגילה זו צריכה להיות כשרה למהדרין במחנה הלאומי החילוני המודרני. ואולם גם מחנה זה מצא במגילה דברים לפסול. מרדכי היושב בשער המלך ואסתר הנישאת לו למלך ואף שמותיהם הפרסיים-בבליים של שני גיבורי המגילה, המעידה על התבוללות - שמו של אבי מרדכי הוא עדיין עברי, יאיר, שמו של אבי אסתר הוא עדיין עברי, אביחיל - כל אלה הם בניגוד לרוח היהדות הלאומית כמובן. ומה עוד, שבכל המגילה לא רק שאין זכר לשם אלוקים, כי אם גם לא לארץ ישראל. והמסקנה פשוטה: יצירה גלותית לא רק על פי מקום ההתרחשות, כי אם גם על פי רוחה ומגמתה.

פשר מדיני למגילת אסתר / ד"ר ישראל אלדד

ואין צריך לומר כמה ערעורים ערערו על מגילה זו אלה המערערים המקצועיים, חכמי ביקורת המקרא, אנשי המדע ו"המדע" שראשית חכמתם היא תמיד לשלול, לשלול את אמיתות כל מה שכתוב במפורש על מנת להעמיד במקומו תלי תלים של השערות דמיוניות ביותר שהן הן ה"אמת" שמאחורי הכתוב. ואצל אלה כמספר חכמך, מספר אמיתותיך, ואם כי כולם עובדים על פי מתודה מדעית והגיונית ועובדתית, אין לך שני חוקרים שיסכימו על אמת אחת. וכך זכתה גם מגילת אסתר לפירושים ומדרשים מדעיים, למן השיטה המיתולוגית, הרואה בכל סיפור המעשה עניין של אלים וסכסוכי אלים (דיים בקשר שבין השם מרדכי לאל מרדוך והשם אסתר לאלה עשתר) ועד לתיאורים על רומאן ספרותי בדוי מכל וכל או סאטירה ספרותית חריפה שבאה ללעוג לחיי יהודי שושן.

תיאוריה באה ותיאוריה הולכת והמגילה עומדת לעד, לעד במובן הנצח, ולעד (עי"ן צרויה) לעדות, על עצמה, על אמיתה ועל אמיתות כל הגלויות.

ויש ללכת בדרך אחרת מזו של אנשי "המדע" כביכול. הם כופרים במה שכתוב ומחפשים אמת במה שאינו כתוב. הדרך האחרת היא זו: מה שכתוב הוא אמת, אם כי לא כל האמת. מתוך הכתוב עלינו ללמוד גם על מה שלא כתוב, אולם רק מתוך מה שכתוב ומתוך ההנחה שמה שכתוב הוא אמת, אלא שכותב המגילה לא ראה צורך לעצמו להסביר דברים שהם בגדר רקע, אם מפני שהוא עצמו, המספר, תפוש בתפישה חיצונית ואישית של מאורעות היסטוריים ומדיניים, אם מפני שכך הוא רוצה להגישם לקוראים העממיים, ההמוניים, שהאינטריגה, העלילה הרומאנטית, מושכת אותם מאז ועד עצם היום הזה. לא שאין במאורעות היסטוריים צדדיים אישיים ואף צירופי מקרים שתוצאות להם, אלא שאין גם אלה מתאפשרים, מכל מקום אין באלה כדי לפעול פעולות היסטוריות - ועניין של גזירות השמדה וביטולן הן פעולות היסטוריות - ללא רקע מדיני רחב ועמוק. גם ההיסטוריוגרפים היהודים שתיארו את מסעי הצלב או את שחיטות חמייל ימ"ש לא חדרו לניתוחים מדיניים וחברתיים של המסעים ושל תנועת חמיילניצקי.

ואם עד היום לא ניסו להאיר את מגילת אסתר באור היסטורי ריאלי, הרי זה או מפני שקיבלו אותה בתום לב כפרשת "כך היה ויצא מרצון ההשגחה" ואין מקשין, או מפני שמלכתחילה שללו את אמיתה וריאליותה.

ואת החסר הזה ננסה בזאת למלא. נאחז בקצות החוטים העובדתיים וההנחות ההיסטוריות, ונגיע עד הפקעת שממנה השתלשלו המאורעות.

השערות רבות שוערו על ידי החוקרים לגבי זהותו של אחשוורוש. גם מצד השם וגם מצד הנתונים במגילה. ההשערה המקובלת ביותר היא זו של חשירש הוא כסרכסס שמלך בשנים 465-486 לפסה"נ. הוא יורשו של דריווש. הוא "מלך פרס ומדי המולך עד ארצות שיושבים בהן עמים רבים, מלך כל העולם" כפי שהוא מכונה בכתובות פרסיות. שם אשתו שלכבודה בנה ארמון בפרספוליס היה אמסטריס. במידה שידוע לי לא ניסה איש עד כה לזהות אותה עם ושתי שבמגילה, אם כי האותיות מ' ו' מתחלפות לעתים קרובות כידוע, ולא מן הנמנע אם כן כי "ושתי" הוא קיצור עברי של "אמסטריס", כשם שאסתר הוא ללא ספק קיצור מ"איסתהר" או "עשתרת", שם שהיה ל"אסטרה"-הכוכב הלטיני.

פשר מדיני למגילת אסתר / ד"ר ישראל אלדד

אולם יסודות המבנה ההיסטורי-מדיני שעל רקעו אני רוצה להגיש פשר זה של מגילת אסתר, אלה הם :

א. המקורות מספרים על ניסיון קשר מדיני שקשרו על חשיירש-כרסכסס זה בראשית מלכותו .

ב. חשיירש - מעתה נכנה אותו פשוט אחשוורוש - כרת ברית מדינית וצבאית עם קרתגו נגד יוון, ואכן יצא למלחמה גדולה עליה ונחל מפלה חמורה, היא מפלת סלמיס הידועה. לאחר מכן - מספרים המקורות - נסוג לחיי החצר ובמיוחד לחיי הרמון הנשים ומשתאות .

ג. כעבור עשר שנים, בשנת 470, הוא מפר את השלום ועולה שוב על יוון .

ד. בנוסח היווני של מגילת אסתר, בפתשגן הכתב המבטל את הגזירה הראשונה כתוב: "הן כאורח קיבלנו את המן בן המדתא המוקדוני אשר הוא באמת זר בדמו לפרסים, ומידת חסדנו רחוקה ממנו. והוא הירבה ליהנות מאהבת הבריות אשר אנחנו הוגים לכל עם ועם - עד כי קראנו לו אבינו... ויתנכל לקחת את ממשלתנו ואת נפשנו... ולהסב את השלטון אל המוקדונים ."

ה. על מצבתו של דריווש אבי אחשוורוש כתוב: "אני פרסי בן פרסי, ארי מגזע ארי ."

ו. בין הוזירים של אחשוורוש נזכר במקורות הפרסיים גם אחד בשם מאדאכאס .

ז. בימי דריווש ניצחו הפרסים את היוונים הודות לאחד היוונים שעבר לצד הפרסים וסייע בידי צבא פרס.

ח. בימי אחשוורוש מורדים המצרים נגד השלטון הפרסי. הפחה הפרסי מצליח להימלט בספינה צידונית - כלומר של קרתגו - ומגיע לעזה. שלוש שנים נמשכה המרידה ודוכאה בעזרת היחידות הצבאיות - הדגלים - היהודיות של ייב בראשית מפקדים פרסיים. ועל רקע כל אלה ובצירופם אני מנסה לתת את הפשר המדיני הבא למגילה .

הרקע הבינלאומי

התחרות הגדולה בין פרס ויוון. פרס, האימפריה היבשתית השלטת מהודו ועד כוש פשוטו כמשמעו שואפת גם אל הים התיכון הרחב דרך אסיה הקטנה. יוון, למרות פיצולה הפנימי היא כוח עולה, ואם כי עוד מאה וחמישים שנה תעבורנה עד שאלכסנדר שלה יחדור לעמקי היבשת של אסיה, עיניה ודאי להתפשטות ולו לאסיה הקטנה לפי שעה. אולם לעת עתה האויב שלה בה"א הידיעה היא מעצמה ימית מסחרית אחרת: קרתגו העברית (לא יהודית). קרתגו ממלכת הימים רואה בעין רעה את עליית המעצמה הימית של יוון. מכאן הברית המדינית הטבעית בין פרס וקרתגו .

מעמד היהודים

מאז ימי כורש היהודים נחשבים ליסוד הנאמן למלכות פרס. נחמיה תופש מקום חשוב בחצר המלכות. מרדכי יושב בשער המלך. המושבה היהודית בייב נאמנה לפרס ובשל כך רודפים אותה מצרים קנאים הרוצים להשתחרר מעול פרס. בימי המרידה המצרית, המושבה הצבאית הזאת, שהוקמה מלכתחילה לשם שמירה צבאית של הארץ מיני פשיטות מהדרום, מהווה את היסוד הנאמן. על היחסים בין היהודים ובין קרתגו, לא ידוע לנו כלום. פשוט מחוסר מקורות, הרי גם כל פרשת יב והמושבה היהודית הגדולה שם לא נתגלתה לנו אלא לפני כששים שנה ובדרך מקרה ומתוך המקורות שלנו, המקראיים והחיצוניים והתלמודיים לא היינו יודעים על כך דבר וחצי דבר.

שנה מסורת קדומה ליחסי ידידות בין צור וירושלים, מימי שלמה. כמעט שלא היו מלחמות בין צור וישראל, בניגוד לכל השכנים האחרים. צור וצידון לא שאפו להתפשט לתוך הארץ פנימה כדוגמת פלשת ואדום. לשונן של צור וצידון ואחר כך לשונה של קרתגו הגדולה היתה עברית, ואין - למשל - השם חניבעל הקרתגי אלא השם העברי חנניה ושם המצביא הקרתגי הגדול ברקא, הוא ברק העברי, וישנם סימנים לקרבה ולטמיעה הדדית בין שבטי הצפון ובין צור וצידון, ואם בסוף ימי בית שני ולאחריו אנו מוצאים ישוב יהודי גדול מאד בלוב ובקירינאיקה, ישוב המורד ברומא ומסכן את האימפריה כולה, המשלמת - כדברי המקורות הרומאיים - מחיר של 200,000 קורבנות להדברת מרד זה, מתיר אני לעצמי את ההשערה, שישוב יהודי גדול זה, שפלביוס מכנה אותו בשם ארץ ישראל שמעבר למצרים, הוקם בחלקו הגדול על ידי בני קרתגו שהתייחדו בגלי ההתגיירות בימי בית שני, בייחוד לאחר מפלתה הסופית של קרתגו מידי רומא. מכל אלה מתקבל על הדעת שהיהודים היו לכל הפחות מצדדים - אם לא לאמר: שושבינין - לברית בין פרס וקרתגו.

המן בן המדתא, אינו ידוע לפי שעה משום מקורות אחרים. ייחוסו כמקדוני, בנוסח היווני, הוא מפתיע, ואין החוקרים מוצאים לו הסבר. היהודים ההלניסטים שבשבילם תורגמה המגילה ליוונית ודאי שלא היו מעונינים להמציא ממש בשושן צורר ממוצא יווני. יש להניח שהיה יסוד כלשהו לדבר זה במקורות בלתי ידועים לנו. מי ידע אם גם השם "האגגי" שהביא לייחוס העמלקי, שכבר נעלם מזמן מעל הבמה ההיסטורית, אינו אלא שיבוש מאגיי, בן הים האגיי, הוא הים היווני.

בין כה ובין כה ידוע על יוונים שהגיעו לעמדות חשובות בשלטון המרכזי בפרס. ידועים אמנים יווניים וכן אותו מעשה שהובא לעיל ביווני שסייע בידי דריווש. לא מן הנמנע אם כן שיוונים אלה או גם פרסיים - הקושרים - שואפים, בייחוד לאחר המפלה הצבאית של סלמיס, לרה-אורינטציה פוליטית, להגיע לידי שלום עם יוון.

היהודים הם אבן נגף לאורינטציה זו. היוונים הם, כידוע ממקורות נאמנים, תומכים גם בתנועה הלאומית המצרית והיא כזכור רודפת את יהודי יב, וכן ודאי קיימים קשרים עמוקים עם קרתגו. ייתכן שאחרי מפלת סלמיס עולה קרנה של מפלגת השלום עם יוון ועל גל זה עולה המן המוקדוני לשלטון. רק לאחר מכן, לאחר הורדתו מזכר אחשוורוש במוצאו המקדוני וידבר על כך שהמן רצה להעביר את השלטון למוקדונים, ובלשון ימינו, היה בגדר גיס חמישי של יוון. ללא יסוד זה אין כלל להבין כיצד זה עלה על דעתו של מתרגם הלניסטי מאוחר לייחס להמן כוונה כזאת שלוש מאות שנה לפני מעשה התרגום היווני. ללא ספק היה מקור היסטורי לפניו.

פשר מדיני למגילת אסתר / ד"ר ישראל אלדד

וכך משתלב עניין זה של "מרדכי אינו כורע ואינו משתחווה". הצורה העממית של הסיפור אוהבת כמובן את העילה האישית. מאחורי אי רצון זה לכרוע ולהשתחוות חייב להיות טעם עמוק יותר מאשר גאווה אישית. יתר על כן, אי אפשר להבין מה טעם הופך המן את טינתו למרדכי לעניין שנאה לעם היהודים. וכי לא פשוט יותר היה לו להיפטר באיזו שהיא דרך מיהודי זה שאינו נותן לו כבוד? אלא שהאמת היא ששני הדברים כרוכים ברובד עמוק יותר. לא סכסוך אישי כאן כי אם שנאה גזעית לאומית שיש לה משמעות מדינית. לא מן הנמנע שגם מעשה ההצלה שהציל מרדכי על רקע מדיני היה ולא סתם איזה עניין שבמקרה, כביכול ישב בשער והאזין במקרה לשיחה בלתי זהירה של שני סריסים טיפשים. גם כאן קשר מדיני הוא ולא אינטריגה נוסח קומדיה קרתנית.

המן רואה במרדכי ומאחוריו ביהודים כולם את האלמנט האנטי-יווני במשחק המדיני המשולש הזה פרס-קרתגו-יוון. הן גם בדורנו שמענו את הטענה נגד האינטרנציונאל היהודי השליט בצרפת ובאמריקה בעזרת ההון הגדול ומסית את העמים בהם נגד גרמניה-שוחרת-השלום.

לא נעמוד כאן על בעיית מעמדו החברתי היהודי של מרדכי. אין לנו הוכחות לכך שאכן היה המצב בפרס דאז כגון זה שבאירופה בדור שלפני האחרון, שלמען הקריירה הפוליטית נאלץ היהודי להיטמע. ראטינו בגרמניה, דיזרעאלי באנגליה, בלום בצרפת, טרזקי ברוסיה. כל אלו דוגמאות של יהודים בצמרת השלטון, כשרובם יהדותם כבר מפוררת. אולי השם מרדכי מורה על כך, ואולי לא. אולי השם אסתר מורה על כך, ואולי לא. אולי עצם הילקח אסתר לארמון המלך מורה על כך ואולי לא. לא בצד האישי והיהודי הפנימי אנו דנים היום, כי אם בצד הבינלאומי. אם כי ודאי ראוי לציין שאם אמנם ישנם סימנים של התבוללות באותה "ישיבה בשער", והתערבות בענייני המלך הפרסי, הרי כאז כן עתה הוכח שהתערבות זו וישיבה בשער זו אינן מועילות לו ליהודי להשכחת יהדותו. אדרבא, החדירה פנימה אל בין הגויים מגבירה את האיבה אליהם, ודאי מפאת כשרונם.

גזירתו של המן, שנימוקיה הם כידוע - וגם על כך לא נעמוד כאן, כי על זה כבר דובר הרבה וזה גלוי ומפורסם - יסודות האנטישמיות בכל ארצות הגולה מאז ועד עתה - באה עם כן כדי להחליש את הכוחות האנטי-יווניים שבפרס. החרמת הכסף היהודי הרב הוא רק אחד הנימוקים המסייעים, הרי זה כמעט כ"קפיטאליזם יהודי בינלאומי".

מן הראוי גם להסב תשומת לב לכך (וזה כן נתברר לו ליחזקאל קויפמן בניתוח המגילה, אם כי הצדדים המדיניים הנ"ל אינם עולים על דעתו) שבקטרוג של המן אין זכר לצד הדתי. הטעם הוא גזעי טהור. סתם עם מפוזר ומפורד שאינו עושה את חוקי המלך, כלומר מקיים מעין מדינה בתוך מדינה. והרי קשה להניח שהיהודים לא קיימו את חוקת המלכות הפרסית, ומלכות זו לא השליטה כלל את דת זרואסטר על עמים. וגם זאת - וגם בכך גלוייה האנלוגיה מהמן עד היטלר - שאין כאן תביעה לכופ על היהודים דת או חוק או צו המלך (למשל: לכרוע להמן), כי אם תביעת השמדה ממש, ואותה יגשימו לא רק המלך והמן בשושן, כי אם כל עמי פרס שהיהודים מפוזרים בתוכם, משמע ניצול איבה קיימת בתוך הארצות האלה. ייתכן שגם כאן נוצלה המפלה האיומה בסלמיס תוך הצבעה על היהודים "כמחרחרי מלחמה זו עם יוון", או מסיתים להמשך המלחמה בברית עם קרתגו.

פשר מדיני למגילת אסתר / ד"ר ישראל אלדד

ולא לשווא על כן אנו מוצאים לאחר מכן - לפי הבניין שלנו, לאחר מפלת המן - שוב את אחשוורוש יוצא בברית עם קרתגו למלחמה על יוון, משמע, לאחר שנכשלה האוריינטציה הפרו-יוונית של המן.

כיצד זו נכשלה ועמה כיצד הופרה מזימתו נגד עם היהודים. על כך שוב מסופר במגילה בלשון עלילה אישית בלבד. אך כשם שלא ישוער שמלך גדול כזה - וכסרכסס זה היה מלך גדול - סתם כך מתוך מצב רוח ושוחד כספי להשמיד את אחד העמים שבמלכותו, והוא, כפי שהוכח, לא איזה שבט חסר ערך, כי אם בעל משקל קולקטיבי ואישי, כך לא ייתכן שיופיה של אסתר בלבד יספיק כדי לבטל גזירה כזאת. גם מחבר המגילה מרגיש בכך והוא נזקק לנימוק נוסף, הוא ספר הזיכרונות, הוא מעשה ההצלה שהציל מרדכי את המלך, והוא בלי ספק עניין מדיני, אלא שמחבר המגילה, אם בעצמו ואם למען טעם ההמונים, מעמיד במרכז את המלכה היפה. "הזיכרונות" של אחשוורוש במעשהו של מרדכי בצירוף המסמך המובא בתרגום היווני שצוטט לעיל, נותנים את הפשר המדיני. בדרכים שונות, ולו גם בעזרתה של המלכה, מצליח מרדכי להוכיח למלך אחשוורוש את טיב הכוונות המסתתרות מאחורי הצעת ההשמדה של המן. ושוב נשתמש בדוגמאות מהיום שבעניין זה של היהודים בגולה על הטמיעה, על הגזירה, על ההגדרה, אינה אלא פיתוח הסיטואציה המתוארת במגילת נצח זו:

וכי לא ידעו עמים רבים בימינו את ההסתה האנטישמית כמעשה גיס חמישי נאצי, שנעזר באיבה המקומית של הגויים ליהודים, כדי להחדיר השפעה גרמנית? כך היה בפולין, בצרפת, ברומניה ובהונגריה. לשווא ניסו יהודים לשכנע את שליטי פולין ורומניה והונגריה שהתנועות האנטישמיות בקרבן הן בסופו של דבר גיס החמישי של גרמניה. לשווא.

אך לא לשווא - בפרס. וזה היה נס פורים. מרדכי הצליח להוכיח לאחשוורוש כי צורר היהודים שם הוא גם אויבתה של פרס. וזה בא לידי ביטוי באותו משפט בתרגום היווני על המן כפוי הטובה שרצה להשליט את המוקדונים על פרס. המזימה המדינית נתגלתה. המן נפל.

ורק על רקע המדיני העמוק אפשר להסביר את המפנה החריף מהשמדת היהודים לתליית המן "ובניו" ועד להרג שבעים וחמשה אלף פרסים. מי הם הללו? מדוע דווקא אלה?

אין ספק שדמם זה משקף את המציאות המדינית שמאחורי העלילה של המגילה. שבעים וחמשה אלף אלה הם בלי ספק המשענת המפלגתית והצבאית של המן, משמע כל המצדדים בשלום עם יוון נגד קרתגו. וגם הביטויים "לעמוד על נפשם" מוכיח שלא דובר כאן בסתם הפקרה, כי אם בהתנגשויות מכריעות בין הכוחות, כשהיהודים - וכפי שמוכח מיב וממקורות אחרים שבעלי כושר צבאי הם ורצויים אף כחיילים שכירים - מהווים חלק מכריע נגד פלוגות ס.ס. או "מיסדר הברזל" או כדומה מהשמות של ימינו - של המן המוקדוני ממוצאו או לפחות מהשקפתו המדינית. ומי יודע אם גם מאחורי השם המופיע במקורות פרסיים, מאדאכאס, לא מסתתר מרדכי היהודי שלנו, שהרי ידוע לנו השמטת רי"ש במלים כגון כסא מכורסא, או מלה הקשורה במגילה: שבט משרביט.

פטר מדיני למגילת אסתר / ד"ר ישראל אלדד

מחבר המגילה הוא א-פוליטי. הוא מעמיד במרכז את הצדדים האישיים שללא ספק התחרשו, אלא שיש להם רקע, ובמקצת ודאי המחבר הסופר קישטם, הרחיבם, כדרכם של סופרים וכטעמם של קוראים.

על "האידיאולוגיה" של המגילה, על המסקנות, המתחייבות ממנה לגבי נסים שכאלה שבדורנו לא התרחשו ולא הצילו מהשמדה, על טעם הישיבה בשערי נכרים, ואחרון אחרון ולא חביב: על אי הזכרת ארץ ישראל במגילה, כדרך היחידה לגאולה ולא להצלה פורימית, על כך לא ידובר כאן, וד"ל.